

BİCAN ŞAHİN

Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Liberalizm ve Demokrasi

Yakın geçmişte hayata veda eden ünlü liberal iktisatçı Milton Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük* (1962) adlı eserinin giriş bölümünde “Özgürlük nadir ve narin bir çiçektir” demektedir. Bu nazik varlığa yönelebilecek en büyük tehlike, gücün tek elde toplanmasıdır. Gücün tek elde toplanması, iktisadi güç ile siyasi gücün bir merkezde buluşması halinde gerçekleşecektir. Friedman’a göre, bu tehlikeyi savuşturmanın tek yolu gücün dağıtılmasında yatmaktadır. Bunun başlıca yolu da, iktisadi güç ile siyasi gücün birbirinden ayrılmasından geçer.

Sosyalist veya komünist tüm kolektivist ekonomiler iktisadi güç ile siyasi gücü tek elde toplarlar. Bireylerin ve onların oluşturduğu ülkenin iktisadi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretim, dağıtım vb. kararlar bir merkezden, siyasi gücü elinde bulunduran devlet memurları tarafından oluşturulur. Buna karşılık, özel mülkiyete dayanan serbest piyasa ekonomisi veya diğer adıyla kapitalist model, iktisadi ve siyasi güçleri birbirinden ayırmaktadır. Bu sis-

temde, ekonomik kararlar hiç kimsenin tek merkezden yönlendirmedeği ve yönlendirmeye de muktedir olmadığı piyasa sistemi tarafından alınır. Bu kararlar, bireylerin subjektif ihtiyaçları doğrultusunda, piyasada ortaya koydukları talebi karşılamak üzere, üreticilerin mal ve hizmet arzında bulunması ile oluşturulmaktadır. Kapitalist sistemde hangi malın, ne kadar, ne zaman, nasıl ve kimin için üretileceğine bürokratlar değil, ihtiyaçlarının ne olduğunu en iyi bilen tüketiciler karar verir.

İktisadi güç ve siyasi güç ile ilişkili iki özgürlük bulunmaktadır. Bunlar, iktisadi özgürlük ve siyasi özgürlüktür. İktisadi özgürlük, kısaca, bireylerin emek, sermaye, toprak gibi sahip oldukları üretim faktörlerini diledikleri gibi kullanabilmelerini ifade eder. Buna karşılık, siyasi özgürlük, insanların kendilerini ilgilendiren temel siyasi/kamusal kararların alınmasında doğrudan veya dolaylı olarak temsilcileri aracılığıyla söz sahibi olması olarak ifade edilebilir.

Siyasi özgürlüğün hâkim olduğu siyasi sistemin adı, demokrasidir. Demokraside, halkı oluşturan bireyler kendi hayatlarını ilgilendiren önemli kamusal kararların oluşturulmasında yetkilidir. Halk bu yetkisini ya doğrudan kendisi ya da temsilciler eliyle dolaylı olarak kullanır. Bu sistemde egemenlik halkın elindedir.

Ekonomik özgürlüğün varlığı, yukarıda da işaret edildiği gibi, serbest piyasa ekonomisinde mümkündür. Kapitalizm olarak da isimlendirilen bu sistemde, bireyler sahip oldukları üretim faktörleri temelinde üretmiş oldukları mal ve hizmetleri, Adam Smith'in ([1776] 1976:17) deyişiyle, "bir şeyi başka bir şeyle takas ve değiş tokuş etme eğilimi" temelinde birbirleri ile mübadele ederek ihtiyaçlarını en iyi şekilde tatmin etmeye çalışırlar. Bu sistemde bireyleri ekonomik faaliyete yönlendiren, onları üretime sevk eden güdü, başkalarına karşı hissettikleri hayır-severlik duygusu olmayıp, bireylerin kendilerine yönelik duydukları öz-sevgileri, bir başka ifadeyle, kişisel çıkar arayışıdır. Ancak, Adam Smith'in de ifade ettiği gibi, tüm bireyler kişisel çıkarlarını tatmin etmek üzere eylemde bulunurken, "görünmez bir el" onların bu çabalarını, onlar buna niyet etmemiş olsa da, ortak çıkara da hizmet edecek şekilde yönlendi-

rir. Burada devlete düşen esas rol, Friedrich von Hayek'in (1993) ifadesiyle mübadelelerde hile ve zor kullanımını yasaklayacak "adil davranış kuralları"nın geliştirilmesi ve bu kurallara uygun olarak yapılan sözleşmelerin yürütülmesini sağlamaktan ibarettir.

Siyasi özgürlüğün hâkim olduğu siyasi sistemin adı, demokrasidir. Demokraside, halkı oluşturan bireyler kendi hayatlarını ilgilendiren önemli kamusal kararların oluşturulmasında yetkilidir. Halk bu yetkisini ya doğrudan kendisi ya da temsilciler eliyle dolaylı olarak kullanır. Bu sistemde egemenlik halkın elindedir. İtalyan siyaset bilimci Giovanni Sartori (1993) demokrasinin bu yönünü "halk iktidarı" (demo-power) ifadesiyle niteler. Halk iktidarını, oybirliğinin olmadığı hallerde (ki çoğu kez durum böyledir), çoğunluk prensibi çerçevesinde kullanır.

Ancak, demokrasinin bu yönü halkı muktedir kıldığı kadar, onu güven içinde de kılmaz. Kararların çoğunluk prensibi temelinde alındığı bir demokraside, çoğunluk dışında kalan kişi ve grupların temel hakları pekâlâ istismar edilebilir. Belli kişi ve gruplar sahip oldukları çoğunluğa dayanarak, demokratik yollardan karar oluşturmanın sağladığı meşruiyeti de arkalarına alarak, azınlıkta yer alan kişilerin haklarını ellerinden alabilirler (Barry 1999:9). İşte bu nedenden ki, liberaller, demokrasi de dâhil olmak üzere tüm yönetim biçimlerinin sınırlandırılmış olmasına büyük önem atfederler. Nitekim Barry Holden'ın da (1988:12) ifade ettiği gibi, "liberal" sıfatı önüne geldiği yönetim biçimlerinin sınırlandırılmış, bir başka ifadeyle, anayasal yönetimler olduğuna işaret eder. Bir liberal demokraside halkın egemenliğinin sınırı, bireylerin temel hak ve hürriyetleri belirler. Demokrasiyi bir liberal demokrasi haline getirmenin araçları arasında yazılı bir anayasa, güçler ayrılığı, hukuk devleti, federalizm gibi ilke ve kurumsal düzenlemeler bulunmaktadır (Erdoğan 2003). Giovanni Sartori (1993), demokrasinin bu yönünü halkın güvenliği (demo-protection) ile niteler. Atilla Yayla'nın (2004:32) sözleriyle, demokrasi, liberalizmden çıplak olarak bakıldığında halka dayalı, halk tarafından seçilmiş bir yönetim isterken; liberalizm, demokrasiden ayrı bakıldığında, sınırlı yetkili ve hukukla bağlı yönetim talep eder. Liberal demokrasinin talebi ise meşruiyetini halkın rızasından ve insan haklarına

saygıdan alan, fakat sınırsız yetki sahibi olmayan, sınırlı ve anayasal bir yönetimdir.

Buna göre, liberal demokrasi, “halkın 1) temel siyasi kararları negatif veya pozitif olarak, aldıkları veya almaya yetkili oldukları, 2) siyasi otoritenin meşru alanının sınırlı olması nedeniyle bu kararları sınırlı bir alanda aldığı yönetim biçiminin adıdır” (Holden 1988:12-13). İşte, Milton Friedman’ın üzerine titredigi özgürlük çiçeği böyle bir siyasal, ekonomik yapı içerisinde yeşerecektir.

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus, David Held’in (1995:4) de işaret ettiği gibi, “liberal demokrasi” tamlamasındaki “liberal” sıfatından tüm liberallerin aynı şeyi anlamadığıdır. Kimi liberaller bu sıfatı ahlâki bir değerler sistemi ile özdeşleştirirken, kimileri de onun minimal bir ahlâk anlayışını ifade ettiği ve liberalizmin esasen siyasi bir doktrin olduğu kanaatindedir. Birinci grup liberalleri “ahlâki/kapsayıcı liberaller” olarak, ikinci grubu da “siyasi liberaller” olarak tasnif etmek mümkündür.¹

Ahlâki liberaller, liberal bir toplumu oluşturan kişi ve grupların ahlâki değerleri ve temel idealleri ile o toplumun siyasi çerçevesini düzenleyen kuralların birbirinden ayıramayacağını, ikincinin birinci üzerinde yükselmesi gerektiğini ifade etmektedirler (Waldron 2004:91). Bu nedenle, onlar özerklik gibi liberal ahlaki değerleri benimsemeyen kişi ve gruplara hoşgörü gösterilmemesi taraftarıdır (Fitzmaurice 1993). Öte yandan, siyasi liberaller toplumdaki ahlâki değerler arasındaki çeşitliliği göz önüne alarak, siyasi sistemin tüm farklılıklar karşısında gerçek anlamda tarafsız kalabilmesi için siyasi sistemin temel kurallarının toplumu oluşturan herhangi bir grubun ahlaki değerleri üzerinde yükselmesi fikrini reddederler (Waldron 2004:91). Onlara göre, liberal bir toplumda, başka kişi ve gruplara fiziksel baskı yapmadıkları ve kendi üyelerinin de ayrılma haklarını teslim ettikleri sürece, liberal olmayan kişi ve gruplar da var olabilir (Kukathas 2003).²

Bu çerçevede, yukarıdaki iki farklı liberalizm anlayışından hangisini seçtiğimize göre liberal demokrasinin alacağı renk de farklılaşacaktır. Ahlâki liberalizm üzerine temellendirilen bir liberal demokrasi çeşitliliğe karşı daha sınır koyucu olurken, siyasi liberalizm temelli bir liberal demokrasi daha fazla çeşitliliği içinde barındıracaktır.

İslam ve Demokrasi İlişkisi

İslam ve demokrasi ilişkisi hakkında birbirine karşıt iki temel görüşten bahsetmek mümkündür.³ Bunlardan birincisi İslam ile demokrasi arasında uyumun söz konusu olamayacağı görüşünü ileri sürerken, diğer görüş İslam ve demokrasinin birbiriyle uyumlu olduğu kanaatindedir. Bu ikinci görüşe liberal İslam veya İslami liberalizm adı da verilmektedir. Bizim buradaki amacımız, bu görüşlerden herhangi birisini tutup diğerine karşı savunmak olmayıp, bir durum tespiti yapmaktır.

Ahlâki liberaller, liberal bir toplumu oluşturan kişi ve grupların ahlâki değerleri ve temel idealleri ile o toplumun siyasi çerçevesini düzenleyen kuralların birbirinden ayıramayacağını, ikincinin birinci üzerinde yükselmesi gerektiğini ifade etmektedirler.

İslam ile demokrasi arasında uyumun olmayacağını ileri süren görüş İslamcılık ideolojisi olarak nitelenmektedir (Nasr, 2005). Bu görüşün belli başlı savunucuları arasında Ebul Ala el-Mevdudi ve Seyyid Kutub gibi İslam düşünürleri bulunmaktadır. Bu düşünürlerin İslam ve demokrasi karşıtlığı bahsinde ileri sürdükleri temel argüman, İslam’da egemenliğin mutlak surette Allah’a ait olmasına karşılık, demokrasinin bu egemenliği halka vermesidir (Tripp, 1994:162; El-Affendi, 2003:37). Bu düşünürlere göre, İslam sadece ahlâki hayata ilişkin kurallar koymakla kalmayıp siyasal/kamusal alana ilişkin de emredici kurallar içerir. Onlara göre, İslam hayatın her alanını kuşatan kapsayıcı bir doktrindir. İslami yönetici sadece Allah’ın emirlerine ve Peygamber’in hadisine uygun eylemde bulunursa adil olabilir. Bireyler kendi hayatlarının hiçbir kısmında hâkim değildir. Siyasal otoritenin egemen olmadığı bir özel alan söz konusu değildir. Veli Nasr’ın (2005:16) da işaret ettiği gibi, bu bakış açısı birey hak ve özgürlüklerine yer bırakmayan illiberal, otoriteren bir ideolojidir. John Esposito’ya (1998:153) göre, Mevdudi ve Kutub gibi düşünürler kamusal ile özel arasında ayırım bırakmadığı, özel olanı ortaklaşa sahip olunana tabi kıldığı müddetçe, İslamcılık totaliter bir ideoloji olarak bile görülebilir. İran İslam Cumhuriyeti’nin

böyle bir ideolojiye dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Buna karşılık, İslam ile demokrasinin uyumlu olduğunu ileri süren liberal İslam okulunun içerisinde en azından iki farklı yaklaşımın mevcudiyetini tespit edebiliriz (Binder 1988:243-244). Bunlardan ilki, İslam ve demokrasinin uyumu konusunda iki delil ortaya koymaktadır. İlk olarak, Kuran ve Hz. Muhammed'in hadislerine hâkim olan hoşgörü ruhunun demokrasiyi İslam toplumlarında mümkün kılacağıdır. İkinci ve daha önemlisi, ne Kuran ne de Peygamber'in hadisinde devletin siyasal örgütlenme biçimine ilişkin kesin hükümlerin bulunmamasıdır. Bu nedenle, Müslümanlar dilerlerse demokratik bir siyasal örgütlenme modelini seçebilirler. Bu yaklaşıma göre, İslam esasen ahlâki alana ilişkin moral bir doktrindir. O, Müslümanlara siyasal hayatlarını şekillendirecek bir siyaset felsefesi sunmamaktadır (Erdoğan 1999; Çaha 2003). Liberal İslam'ın içindeki

İkinci liberal demokrasi anlayışının, kanımca, ilkine üstünlüğü, onun ilki gibi belli bir ahlâk (liberal) anlayışında ısrar ederek bu ahlâk anlayışını paylaşmayan birey ve grupların rızasını kazanamama ve meşruiyetini bu kişi ve grupların gözünde yitirme durumunda olmamasıdır.

ikinci yaklaşım, demokrasinin İslam dünyasında meşru kılınması için bizzat İslami kaynaklara referansta bulunmakta, bir başka ifadeyle, demokrasiyi İslam üzerinden meşrulaştırmaktadır. Bu yaklaşıma göre, gerek Kuran'da gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde siyasal örgütlenme alanında bizzat demokrasiyi gerektiren ilkeler ve pratikler vardır. Bunların arasında şûra, içtihat, icma kurumları ve Hz. Peygamber'in çeşitliliği öven ve gözetilen hadisleri yer almaktadır. Bu görüşün savunucuları arasında Abdülkerim Suruş ve Şeyh Raşit Gannuşi gibi düşünürler bulunmaktadır (Wright 1996).

Liberal İslam düşüncesi, genel olarak, dinin özü ile asırlar boyunca dinin etrafında birikmiş tarihsel tortu arasında bir ayırım yapar. Onlara göre asıl izlenmesi gereken, dinin orijinal mesajıdır. Bu mesaj da sadece Kuran'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde bulunabilir. Buna karşılık, ilahi hukuk, yani şeriat,

meşruiyet kaynağını Kuran'dan almasına karşın, karşımıza dört farklı okul olarak çıkmaktadır. Şüphesiz, bu farklılık tarihsel süreç içerisinde, farklı koşullar içinde hukuki sorunlara cevap arama arayışı içerisindeki din/hukuk adamlarının aynı kaynağı farklı biçimde yorumlamalarından doğmaktadır. Bu nedenle, şeriatın büyük oranda tarihsel olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Eğer şeriat dinin özünü değil ama büyük oranda içinde doğup geliştiği tarihsel ve sosyal koşulları yansıtıyorsa, liberal İslam'ın özellikle ikinci biçiminin savunucularına göre, demokrasiyi yerleştirmenin önünde şeriatın kaynaklanan engelleri aşılmaz görmemek gerekir. Şeriat günün koşullarına göre yeniden yorumlanabilir, yorumlanmalıdır (Kubba 2003).

Değerlendirme ve Sonuç

"İslam ile demokrasi birbiri ile uyumlu mudur?" sorusu ile "İslam ve liberal demokrasi birbiri ile uyumlu mudur?" sorusu birbirinden nitelik olarak farklıdır. Hatırlanacağı üzere, incelememizin birinci kısmında işaret ettiğimiz gibi, tek başına demokrasi, önemli siyasal kararların alınmasında yetkinin nihai olarak halkın elinde olduğu bir siyasal yönetim biçimidir. Bu haliyle demokrasi bize halkın bu yetkisini hangi sınırlar içerisinde kullanacağını söylemez. Bu bağlamda, çoğunluğun iradesinin ortak iyiyi temsil eden "genel irade"yi yansıttığı, bu nedenle de sınırlanmaması gerektiği şeklindeki Rousseau'cu bir demokrasi anlayışı, demokrasinin genel tanımıyla uyudur. Buna karşılık, liberal demokrasi, halkın karar alma yetkisini, sınırları temel insan haklarıyla belirlenen bir alanda meşru olarak kullanabileceği bir siyasal sistemdir. Buna ilave olarak, liberal demokrasinin de kendi içinde iki farklı çeşidinin olabileceğine işaret etmiştik. Bunlardan ilki, liberal demokrasiyi liberalizme has bir ahlâk anlayışı ile meşrulaştırırken, diğeri siyasal sistem ile ahlâk sistemi arasında bir ayırım yapmakta ve liberal demokrasiyi herhangi bir ahlâk anlayışı üzerinde temellendirmekten imtina etmekteydi. İkinci liberal demokrasi anlayışının, kanımca, ilkine üstünlüğü, onun ilki gibi belli bir ahlâk (liberal) anlayışında ısrar ederek bu ahlâk anlayışını paylaşmayan birey ve grupların rızasını kazanamama ve meşruiyetini bu kişi ve grupların gözünde yitirme durumunda olmamasıdır. Ahlâki bir liberalizm değil, siyasi bir liberalizm üzerine temellenen liberal demokrasi, farklılıklara karşı çok daha hoşgörülü olacaktır.

Öte yandan demokrasiye ilişkin olarak İslami görüş de monolitik değildir. Bir yanda İslam ile demokrasinin hiçbir şekilde uyuşmadığı görüşündeki otoriter / totaliter İslamcı ideoloji, diğer yanda da demokrasi ile İslam'ın genel olarak uyumlu olduğunu iddia eden liberal İslam yaklaşımı. Dahası, liberal İslam da kendi içinde ikili bir ayrıma tabi tutulabilmektedir. Bunların ilki, bir din olarak İslam'ın esasen bir ahlâk doktrini olduğunu, İslam'ın kaynaklarının (Kuran ve Hadis) yönetim konusunda sessiz olduğunu ve bu nedenle de Müslümanların dilerlerse demokratik olarak örgütlenebileceğini ileri sürmektedir. İkinci yaklaşım ise, spesifik olarak İslam'a referansla İslam ve demokrasinin uyumluluğunu göstermektedir.

İlk olarak, her ne kadar, temsilcileri İslam ile demokrasi arasında uyumun söz konusu olmadığını iddia etseler de, İslamcılık ideolojisi Rousseau'cu bir sınırsız demokrasi anlayışı ile pekâlâ bir arada var olabilir. Devletin farklı iyi hayat anlayışları karşısında tarafsız kalmadığı, kamusal alanın İslami ilkelere göre düzenlendiği ve halkın da sadece İslamcı ideolojinin değişik renkleri altında örgütlenmesine izin verilen bir İslami demokrasi tasavvur edilebilir. Bugün İran İslam Cumhuriyeti'nde var olan sistem üç aşığı beş yukarı böyledir. Dolayısıyla, İslamcılık ideolojisi perspektifinden, İslam ve sınırlandırılmamış (illiberal) bir demokrasinin uyumlu, liberal bir demokrasinin ise uyumsuz olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Öte yandan, İslam'ı esasen bireyin ahlâki yaşamına ilişkin bir doktrin olarak gören ilk liberal İslam yaklaşımı, liberal demokrasiyi belli bir ahlâk anlayışına dayamayan, onu bir yaşam tarzı olarak değil, içinde farklı yaklaşımların bir arada bulunabileceği siyasi bir çerçeve olarak gören siyasi liberalizm temelli liberal demokrasi anlayışı ile uyumlu olacaktır. Bu bakış açısı, siyaset ile ahlâk arasında bir çizgi çekmekte ve farklı ahlâk anlayışları karşısında mümkün mertebe tarafsız kalmaktadır. Bunun doğal bir gereği olarak da, siyasi alanda devletin farklı inanışlar ve iyi hayat anlayışları karşısında tarafsız kalması demek olan sekülerizm hâkim olacaktır.⁴

Buna karşın, demokrasiyi İslami ilkelere referansla meşrulaştıran ikinci liberal İslam yaklaşımı, demokrasinin içini liberal ahlâki ilkelere doldurmaya çalışan ahlâki liberalizm yaklaşımına paralellik arz et-

mektedir. Bu yaklaşımda da siyaset alanı belli bir ahlâk anlayışı (İslami) temelinde şekillendirilmeye çalışılmakta, ahlâk ve siyaset arasında var olması gereken çizgi belirsizleşmektedir. Bu da aynı ahlâki yaklaşımı benimsemeyenlerin veya İslam'ı bu ikinci tür liberal İslam temsilcileri gibi yorumlamayanların gözünde siyasi sistemin meşruiyetini yitirmesine neden olmaktadır. Bu yaklaşımın temsilcilerinin içine düştüğü güçlüğü gerisinde, liberal demokrasinin ahlâki ve siyasi öğeleri olan bir sistem olduğu ve bu sistemin de, kendi yorumladıkları şekliyle İslam'ın ahlâk ve siyaset anlayışı ile uyum içinde olduğunu gösterme çabasının yatmakta olduğu söylenebilir.

Devletin farklı iyi hayat anlayışları karşısında tarafsız kalmadığı, kamusal alanın İslami ilkelere göre düzenlendiği ve halkın da sadece İslamcı ideolojinin değişik renkleri altında örgütlenmesine izin verilen bir İslami demokrasi tasavvur edilebilir.

Kanımcı, liberal demokrasi ile İslam arasındaki en sağlıklı birliktelik, din ve vicdan özgürlüğünü tanıyarak farklılıklara daha hoşgörülü olan siyasi liberalizm üzerinde yükselen bir liberal demokrasi ile İslam'ı esasen ahlâki bir doktrin olarak gören liberal İslam yorumu arasında gözükmektedir. Böyle bir liberal demokrasi anlayışı, İslam'ın kendisine uygun bir yorumunun yapılmasını gerektirmeyecektir. Öte yandan, ahlâki liberalizm temelli bir liberal demokrasi anlayışında, İslam'ın "özerklik" gibi liberal değerlerle çelişmediğini göstermek zorunluluğu olacaktır. İslam'ın özünde bireyin özerkliğinin kabul edildiğini düşünen Müslümanlar böyle bir siyasi sistemi meşru olarak görebilecekken, bu değere iyi hayat anlayışlarında yer vermeyen Müslümanlar ve/ya Müslüman olmayan diğer kişi ve grupların nezdinde siyasi sistem meşruiyet sorunu yaşayacaktır. ■

kaynakça

Barry, N. P. "Civil Society, Religion and Islam", in *Islam, Civil Society, and Market Economy*, Ed. Atilla Yayla (Ankara: Liberte Books, 1999).

Binder, L., *Islamic Liberalism: A Critique of Development Ideologies*, (Chicago: University of Chicago Press., 1988)

Çaha, Ö. "Islam and Democracy: A Theoretical Discussion

on the Compatibility of Islam and Democracy,” *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 2, Number 3-4, Fall-Winter 2003, 106-134.

<http://www.alternativesjournal.net/volume2/number3and4/caha2.pdf>

El-Affendi, A., “What is Liberal Islam? The Elusive Reformation”, *Journal of Democracy*, 2003, 14 (2): 34-39.

Erdoğan, M., *İslam ve Liberalizm* (Islam and Liberalism), (Ankara: Liberte, 1999).

Erdoğan, M., *Anayasal Demokrasi*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003).

Erdoğan, M., “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni,” içinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Der. Murat Yılmaz, Cilt 7, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.23-40.

Esposito, J. L., *Islam and Politics*, 4th Edition, (Syracuse: Syracuse University Press, 1998).

Fitzmaurice, D. “Autonomy as a Good: Liberalism, Autonomy and Toleration,” *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 1, Number 1, 1993.

Friedman, M. *Capitalism and Freedom* (Chicago: The University of Chicago Press, 1962).

Hayek, F. A. *Law, Legislation and Liberty*, Vols. 1-3, (Chicago: The University of Chicago Press, 1993), Vol. 3.

Held, D. *Democracy and the Global Order* (Cambridge: Polity Press, 1995).

Holden, B. *Understanding Liberal Democracy* (London: Philip Allan Pub., 1988).

Khan, M. “Islam’s Compatibility with Democracy,” 2001. Online at www.ijtiHAD.org/islamdem.htm.

Kubba, L., “What is Liberal Islam? Faith and Modernity”, *Journal of Democracy*, 2003, 14 (2): 45-49.

Kukathas, C., *The Liberal Archipelago: A Theory of Freedom and Diversity* (New York: Oxford Uni. Press, 2003)

Nasr, V., “The Rise of ‘Muslim Democracy’”, *Journal of Democracy*, 2005, 16 (2): 13-27.

Sartori, G., *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev. T. Karamustafaoglu, M. Turhan, (Ankara: Yetkin Basımevi, 1993).

Smith, A., *The Wealth of Nations*, first published in 1776, Edited and with an Introduction, Notes, Marginal Summary, and Index by Edwin Cannan, (the University of Chicago Press, 1976).

Soroush, A. K., *Reason, Freedom, & Democracy in Islam*, tr., ed., and with a “Critical Introduction” by Mahmoud Sadri and Ahmad Sadri (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Şahin, B., “Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World? The Debate of the Compatibility of Islam and Democracy Revisited”, *Bilig*, Spring 2006, 37: 189-204.

Şahin, B., “Toleration, Political Liberalism, and Peaceful Coexistence in the Muslim World,” *The American Journal of Islamic Social Sciences*, vol. 24, no.1, Winter 2007, pp-1-24.

Tripp, C. “Sayyid Qutb: The Political Vision”, (ed. Ali Rahnama), *Pioneers of Islamic Revival*, London: Zed Books Ltd, (1994), pp. 154-183.

Waldron, J., “Liberalism, Political and Comprehensive”, Gerald F. Gaus & Chandran Kukathas (eds.), *Handbook of Political Theory* (London: Sage Publications, 2004), pp. 88-99.

Wright, R., “Islam and Liberal Democracy: Two Visions of Reformation”, *Journal of Democracy*, 1996, 7 (2): 64-75.

Yayla, A., *Siyaset Teorisine Giriş*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004).

dipnotlar

- 1 Liberalizmin ahlaki/kapsayıcı ve siyasi versiyonları ve bunların arasındaki farklar hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Mustafa Erdoğan, “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni,” içinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Der. Murat Yılmaz, Cilt 7, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.23-40.
- 2 Ahlaki liberalizmden ziyade siyasi liberalizme yakın olan Chandran Kukathas’a göre, insanların en temel çıkarı, pek çok ahlâki liberalin ileri sürdüğü gibi “özerk” bir yaşam sürmekte değil, “vicdan”ının sesine uygun bir hayat sürbilmekte yatmaktadır. Vicdan özgürlüğünün doğal bir uzantısı örgütlenme özgürlüğüdür (freedom of association). Bu özgürlüğün doğal sonucu da “ayrılma hakkı”dır (freedom of exit). Kukathas’a göre, liberal bir siyasi düzen bireylerin bu özgürlükler temelinde farklı vicdani kabullerine uygun olarak yaşamalarına olanak tanıyan bir rejimdir. Bkz. Kukathas, C., *The Liberal Archipelago: A Theory of Freedom and Diversity* (New York: Oxford Uni. Press, 2003).
- 3 İslam ve demokrasinin uyumu konusunda daha ayrıntılı bir başka tartışma için bkz. Şahin, Bican. “Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World? The Debate of the Compatibility of Islam and Democracy Revisited”, *Bilig*, Spring 2006, 37: 189-204.; İslam ile liberalizm ve liberal demokrasi arasındaki uyum tartışması için bkz. Şahin, Bican., “Toleration, Political Liberalism, and Peaceful Coexistence in the Muslim World,” *The American Journal of Islamic Social Sciences*, vol. 24, no.1, Winter 2007, pp-1-24.
- 4 Abdulkerim Suruş (2000) ve Muktedir Khan’ın (2001) tespit ettikleri gibi, siyasi alanın farklı yaşam tarzları karşısında tarafsız kalabilmesinin bir zorunlu koşulu olan “sekülerizm” demokrasinin bir önkoşulu değildir; o liberalizm ile şekillenen liberal demokrasinin bir önkoşuludur. Bu çerçevede, illiberal demokrasilerin farklı ahlâk anlayışları karşısında tarafsız kalmak gibi bir amacı yoktur. Böyle rejimlerde çoğunluğun iyi yaşam anlayışı azınlıkta olanlara da dayatılır. Suruş ve Khan, bir taraftan, liberal demokrasinin sunduğu nimetler olan, sivil özgürlükler, hukuk devleti ve sınırlı yönetimi arzularken, diğer taraftan da bunların zorunlu bir parçası olan sekülerizmi reddetme eğilimindedirler. Onlar, bir demokrasinin, seküler yani “liberal” olmadan da bu nimetleri sunabileceğini düşünmektedir. Kamıca, bu yanlış bir düşüncedir.